

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Palla Mária

*Transzkulturális közösségek ábrázolása Kanadában és Angliában –
identitás-problémák a dél-ázsiai diaszpóra posztkoloniális irodalmába
az 1980-as és az 1990-es években*

Representations of Transcultural Communities in Postcolonial Literature:
Problematizing Identity in South Asian Diasporic Writing in Britain and Canada
in the 1980s and the 1990s

Irodalomtudományi Doktori Iskola
A Doktori Iskola vezetője: Dr. Lukács István DSc, egyetemi tanár

Modern Angol–Amerikai Irodalom és Kultúra doktori program
A program vezetője: Dr. Ferencz Győző PhD, egyetemi tanár

A bizottság elnöke:
Dr. Dávidházi Péter MHAS, egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók:
Dr. Kenyeres János PhD, habilitált egyetemi docens
Dr. Molnár Judit CSc, habilitált egyetemi docens

A bizottság további tagjai:
Dr. Czigányik Zsolt PhD, egyetemi adjunktus, a bizottság titkára
Dr. Juhász Tamás PhD, egyetemi docens
Dr. Ferencz Győző PhD, egyetemi tanár (póttag)
Dr. Szalay Krisztina CSc, egyetemi docens (póttag)

Témavezető:
Dr. Takács Ferenc PhD, ny. egyetemi docens

Budapest, 2019

Az értekezés tárgya és célja

A migráció és vele kapcsolatban a nemzeti hovatartozás és az identitás kérdései, a kulturális gyökerek, valamint a migráció során választott utak és irányuk egyre nagyobb gyakorisággal kerültek különböző irodalmi művek tematikus fókuszába a huszadik század utolsó két évtizedének változó intellektuális közegében. Az 1980-as és '90-es évek ide sorolható fejleményeként jelent meg a korszak vonatkozó változásaira adott válaszként a diaszpóra-elmélet is, mely a diaszpóra-kritikával együtt a jelen értekezés fő tárgyát képező, Nagy-Britanniában és Kanadában egyre nagyobb súllyal jelentkező multikulturális irodalom vizsgálatának fontos elméleti megközelítését alapozta meg.

A diaszpóra-irodalom alkotóinak és kritikusainak a jelzett korszakban már-már nyomasztó mérvű termékenysége indokolja, hogy az értekezés ezen irodalmi alkotások egy kezelhető, ugyanakkor reprezentatívnak mondható szegmensére, egész pontosan a dél-ázsiai diaszpóra öt jellegzetes irodalmi képviselőjének az említett korszakban keletkezett műveire fókuszál. A vizsgált szövegkorpusz áttekinthető terjedelemben történő szűkítésének céljából az értekezés az India modernkori államának területéről származó diaszpórák vizsgálatára szorítkozik, különös tekintettel a szikh, a muszlim, a párszi, és a hindu népcsoportokra, melyek mindegyikét egy vagy két író képviseli. Az elemzett művek, melyek tárgyalási sorrendje nagyjából a megjelenés időrendjét követi, a következők: az *A Wicked Old Woman* (1987), Ravinder Randhawa Angliában elsőnek megjelent regénye, a *The Satanic Verses* (1988) Salman Rushdie tollából, a *Tales from Firozsha Baag* (1987), melynek szerzője, Rohinton Mistry történetesen a ma Mumbai nevet viselő Bombay-ban, tehát Rushdie szülővárosában született, mégpedig az *A Wicked Old Woman* írójával, Ravinder Randhawával egyazon évben, de velük ellentétben Mistry irodalmi pályáját Kanadában kezdte meg; a további két

elemzett mű Anita Rau Badami *Tamarind Mem* (1996) című, első regénye és az *English Lessons and Other Stories* (1995) c. kötet Shauna Singh Baldwin tollából.

Ennek az egyértelműen körülhatárolt szépirodalmi és a hozzá kapcsolódó kritikai szövegtörzshöz a körültekintő elemzése megfelelő alapot adhat annak megállapításához, hogy milyen körülmények tették lehetővé a vizsgálatba vont irodalmi szövegtípus hirtelen felvirágzását, biztosítva a diaszpóra-tematikájú regénytípus máig megőrzött előkelő helyét az elbeszélőpróza világában. Az olyan összetett jelenségek szépirodalmi szempontú megértése, mint a migráció, a transzkulturáció és a diaszpóra, a kulturális identitás, a hibriditás, a haza és az emlékezet kérdéseinek vizsgálatát teszi szükségessé, így e kérdéscsoportok képezik a dolgozat egyes fejezeteinek tematikus magját. Az e kérdésekhez köthető elméleti megközelítések ismertetése alkotja az értekezés első szerkezeti egységét, amit a releváns szociokulturális tudnivalók ismertetése egészít ki utóbb a műelemző fejezetekben abból a célból, hogy az egyes fejezetek elején konkrétabb háttérismertetek támogassák meg a tárgyalt kötetek szoros szövegolvasás formájában elvégzett elemzését. Ezen vizsgálódás eredményei magyarázattal hivatottak szolgálni általában a diaszpóra-diszkurzus és konkrétan a diaszpóra-irodalom mind a mai napig tartó folyamatos jelenlétére és népszerűségére.

Az értekezés felépítése és módszertana

Az első fejezet két fő részre oszlik, melyben az első alfejezet a diaszpóra-terminus szemantikai mezejének expanzióját, a fogalom egyre tágabb értelmezésének jelenségét veszi számba. A diaszpóra-kutatás tematikus csomópontjainak sokasága nem könnyíti meg a diaszpóra elméleti fogalmának elkülönítését a diaszpóra-diszkurzusoktól, illetve a diaszpórával kapcsolatos történelmi tapasztalatok világától. Tovább bonyolítja a

helyzetet a diaszpóra-terminus eltérő használatai módozatainak sokfélesége a különböző társadalomtudományok, a kultúraelméletek és az irodalomtudomány művelőinek körében. Az egyes diaszpóra-vonatkozású tipológiák közti eltérések szemléltetését szolgálja a Robin Cohen és Sudesh Mishra által alkalmazott megközelítések részletező ismertetése; Cohen azt is világosan felvázolja, milyen irányokat vett a diaszpóra-kutatás fejlődésének négy főbb fázisa során.

A nyitó fejezet második fő része bemutatja, milyen kísérleteket tettek az egyes szaktudósok a különböző elméleti stratégiák azonosítására, illetve a diaszpóra-jelenség meghatározására és megértésére John Armstrong 1970-es évekbeli fellépésével kezdődően. A fogalom egy közös keretrendszerben végzett vizsgálata arra a triászra támaszkodott, melynek sarokpontjai a befogadó ország, az óhaza és a diaszpóra maga. Ugyanakkor a posztmodern és – kiváltképp – a posztstrukturalista elméletek megjelenésével a decentralizáció, a széttöredezettség és a meghatározatlanság fogalmi hármasa került egyre dominánsabb pozícióba a téma elméleti megközelítéseiben. Az öt tárgyalt író szövegeinek szoros olvasását és elemzését megtámogatni hivatott elméleti fogalmak közül külön említést érdemelnek a Stuart Hill nevéhez köthető kategóriák, melyeket a diaszporikus identitás kapcsán tekinti át a dolgozat, de az értekezés kitér Avtar Brah diaszporikus-tér fogalmára is csakúgy, mint Chelva Kanaganayakam arra irányuló törekvésére, hogy kiszűrje a migráns szubjektum azonosítására alkalmas terminusokat. Ezt a kontaktzóna Mary Louise Pratt által bevezetett fogalmának ismertetése követi, majd a Homi Bhabha nevéhez köthető Harmadik Tér (Third Space), hibriditás és transzkulturalitás fogalomkörének tárgyalása kerül sorra. A fejezet az óhazától és a befogadó társadalomtól egyaránt elidegenedett diaszpóra-alanyok pszichés megpróbáltatásainak számbavételével zárul az *unheimlich* (*uncanny*) releváns fogalmának elemzésbe vonásával.

A 2. főfejezet a birodalmi korszakot követő időszakban az angol metropoliszban kibontakozó ázsiai-brit interkulturális viszonyrendszerre, konkrétan e találkozások Ravinder Randhawa ábrázolásában megjelenő irodalmi leképeződésére fókuszál. A regény főalakja, Kulwant – becenevén Kuli – a címben szereplő komisz vénasszony: az ő barátok és családtagok körüli bolyongásai képezik a cselekmény visszatérő, központi motívumát. A regény eredetiségét az ázsiai-brit irodalom egészéhez képest az adja, ahogy a narratíva mozgása során kirajzolódnak a lényegi kulturális különbségek, feltárulnak a diaszporikus identitás jellegzetességei, és előtérbe kerül egy sajátosan női mentális tájkép (*mentalscape*).¹ A fejezet rávilágít Kuli küzdelmeire, melyek célja, hogy elkerülje a liminalitás csapdáját, megbirkózzon a kultúraközi lét nehézségeivel és megvalósítsa az önazonosság kiküzdésére irányuló vágyait. Ennek során először igyekszik asszimilálódni, igazi angollá válni. Mikor ebben kudarcot vall, visszafordul indiai örökségéhez, hogy rekonstruálja hagyományos énjét, de hasonlóképpen képtelennek bizonyul arra, hogy a mások által elrendezett házasság kötelékében megélendő szerepmodellhez igazodjon. Végül minden eddigi sztereotípiának hátat fordítva, melyekhez eddig abban a hiú reményben próbált hozzáigazodni, hogy ezek révén elnyerheti szabadságát, figyelmével immár egy olyan női közösség felé fordul, melynek tagjai főképp, de nem kizárólag ázsiai asszonyok. Ebben a közösségben nyeri el alakja az áhított cselekvőképességet, és így a regény a tevőleges életforma iránti vágy elfogadásával zárul. A legkülönfélébb etnikumú emberek integrációjának igenlése artikulálódik itt, melyben Randhawa arra irányuló optimizmusa nyer kifejezést, hogy Nagy-Britannia dél-ázsiai diaszpórája a valóság permanens része marad, és az etnikai különbségek kezelhetők. Ugyanakkor Randhawa

---

¹ Sharon Monteith, „On the streets and in the tower blocks: Ravinder Randhawa's 'A Wicked Old Woman' (1987) and Livi Michael's 'Under a Thin Moon' (1992).” *Critical Survey*, vol. 8, no. 1, 1996, p. 33.

gondosan elkerüli annak a látszatát, hogy valamiféle ideálképet festene a valóságról, vagy hogy a brit-ázsiai közösség általa kaleidoszkopikusnak ábrázolt nőtársadalmának sokszínűségét kívánná homogenizálni.

A harmadik fejezet Rushdie központi regényét, a *Sátáni verseket* a diaszpóra-identitást előtérbe állító diaszporikus szöveggént elemzi. Az óhaza és a befogadó országhoz fűződő kapcsolatok különféle módokon jelennek meg a diaszporikus írásokban, melyek a diaszpóra-alany életének kettősségét is vizsgálat tárgyává teszik. Ez a kettősség egyfajta megkettőzött nyereséget tesz lehetővé egyeseknek, miközben magában hordozza a mindent-elvesztés fenyegetését mások számára. Mi jellemzi a két ország közötti köztes létmódban leledző diaszpóra-közösségeket? E kérdés különleges jelentősége a haza fogalmának vitatottá válásából ered, onnan, hogy a haza nem pusztán földrajzi helyre utal, hanem az adott személy kulturális pozícióját és így identitását is meghatározza. Lehetnek-e metonimikus kapcsolódási pontok a diaszpóra-alany hazája, kultúrája és identitása között? Ilyen kérdések foglalkoztatják a migráns kétértelmű helyzetét regényében megjelenítő Salman Rushdie-t. Egy másik, a fejezetben vizsgált probléma annak kérdése, hogy vajon Rushdie a diaszporikus vagy a migráns író pozíciójából alkotja meg írásművét. Mi választja el egymástól a kétféle szenzibilitást, és mi következik az egyik vagy a másik pozíció elfoglalásából? Miképpen manifesztálódik ez a fajta szerepválasztás a regényben?

A regénye védelmében írt, „In Good Faith” c. esszéjében Rushdie egyértelműen a hibriditás mellett foglal lelkesen állást, aminek fényében a hibriditás elméleti megközelítéseinek ismertetése igen kívánatosnak és hasznosnak mutatkozik, mielőtt elemzésre kerül a fejezetben a fogalom elméleteinek Rushdie-féle narratív feldolgozása. A regény egymásnak látszólag ellentmondó írásmódokat elegyít, köztük

„a politikai szatírát és a vallásos tanmesét; a realitást és a fantasztikumot”,² továbbá számos olyan stiláris-formai megoldást, melyek tükrében a monolitikus kultúrát tételező esszencialista felfogás csakúgy, mint a változatlan és koherens én fogalma tarthatatlannak mutatkozik. A hibrid identitások változatainak legszembetűnőbb példái azokban a regényfejezetekben érhetők tetten, amelyek – egyfajta fejlődésregény gyanánt – a Saladin és Gibreel nevű szereplők élettörténetét rajzolják meg, felvázolva az általuk London és Bombay világvárosi központjai közt bejárt utat. Habár Rushdie a keveredés és a transzkulturáció kívánatos volta mellett tesz határozottan hitet, a *Sátáni versek* posztmodern diszkurzivitásának radikális meghatározatlansága a hibriditás regénybeli értékelését végső soron nagyban elbizonytalanítja, legalábbis az előzetes várakozásokhoz képest. Bármennyire vonzó legyen is a Rushdie-regény azon értelmezése, mely a sikertelen migráns és a gyökereit megőrző bennszülött képzetét állítja bináris ellentétpárba, valójában azzal szembesülünk, hogy Rushdie ezen regényében csakúgy, mint más műveiben, szubvertálja az efféle stabil ellentétpárokat.

A 4. fejezet tárgya Rohinton Mistry *Tales from Firozsha Baag* c. kötete, melyben a Kelet-Indiából újonnan érkezett és a fősodorbeli angol-kanadai társadalom képviselői közti posztkoloniális találkozások helyszíne már a nagyvárosi Kanada. De milyen képet alkotnak Kanadáról maguknak az országba újonnan érkezők? Milyen kölcsönösségi viszonyok jönnek létre – ha egyáltalán létrejönnek – a Keletről érkezettek és a nyugati, befogadó társadalom tagjai között? Miként határozzák meg magukat a dél-ázsiai diaszpóra-alanyok a hátrahagyott óhaza és a még kialakítandó új otthon közötti liminális térben? A fejezet ilyen és ehhez hasonló kérdésekre keresi a választ.

---

² Dominic Head. *The Cambridge Introduction to Modern British Fiction, 1950-2000*. Cambridge UP, 2004, p. 179.

A Mistry-kötetben összesen három elbeszélés található, melyekben a ki- illetve bevándorlás problematikájának megtapasztalása tematizálódik. A legreménykeltőbb befejezéssel a „Swimming Lesson” c. történet zárul. Az elbeszélés két, Kanadában, illetve Indiában futó cselekményszálát olyan mértékben kapcsolja össze a mindkettőben megjelenő trópusok azonossága, hogy a főszereplő ezen trópusok formálta diaszporikus identitásában egyfajta fluiditást képezve láthatólag sikeresen egyesülnek az eltérő én-komponensek.

Ugyanez a Kersi nevű főszereplő jelenik meg a „Lend Me Your Light” c. elbeszélésben is. Kersi arra irányuló erőfeszítései, hogy kanadai életének két világát egyesítse, csalódáshoz vezetnek ebben a korábbi történetben: csupán a hátrahagyott óhaza talmi, az új haza környezetében disszonáns hatást keltő másolatait találja maga körül. Ugyanakkor Indiába hazalátogatva ugyanazokkal a fajta zavaros, zavarba ejtő benyomásokkal szembesül, mint amelyeneket Kanadában tapasztalt meg. Ilyenformán a Kersi által elfoglalt köztes világ távolról sem azt a kívánatos létállapotot jeleníti meg, amit a Homi Bhabha által oly nagy becsben tartott Harmadik Tér jelöl ki. A kötet harmadik olyan darabja, mely a kanadai helyszínen végbemenő kulturális adaptáció kérdéseit veti fel, a „Squatter” címet viseli. A fájdalomában is humoros hangvételű történet gyengéd tónusú gúny tárgyává teszi a főszereplő Sid/Sarosh-t csakúgy, mint a korszak Kanadájának multikulturalitás-politikáját.

Badami *Tamarind Mem* c. regényében, melyet az 5. fejezet tárgyal, központi kérdés a diaszporikus alany identitásformáló viszonya az otthonhoz, függetlenül ennek az otthonnak a földrajzi vagy mentális tájképben elfoglalt konkrét helyétől. A vágy, hogy az ember otthonának nevezhessen egy helyet, összetettebb jelenség annál, mint amit a gyökerek keresése, a múlt iránt érzett nosztalgia, netán a szülőföld meglátogatására vagy a sajátjának nevezhető haza képzetének kialakítására irányuló

szándék jelent. A regény fiatalabbik főszereplője, Kamini az, aki Kanadába bevándorol, és az ő történetének nyomon követése ad alkalmat az új jövevény diaszporikus tudatának feltérképezésére. A regény tematikus fókuszát annak ábrázolása adja meg, ahogy Kamini a befogadó országban megélt, idegenbe-vetettség érzetével küszködve igyekszik felidézni magában az Indiában hagyott ősi szülőföld emlékét, és próbálkozik a múlt rekonstruálásával. Ahogy Randhawa az *A Wicked Old Woman*-ben, úgy Badami is az egymást követő nemzedékeket megjelenítő női szereplőket szólaltatja meg, egyfajta elégtételt szolgáltatva egy nemisége és életkora alapján a korábbi időszak szépirodalmában mellőzött vagy marginalizált csoport számára. Ugyan a regény egyes epizódjai felcsillantják a reményt, hogy Kamini végül új otthon alakíthat ki magának Kanadában, elveszettsége, magányossága és az ősi szülőföldről csakúgy, mint az új haza környezetétől való elszigeteltsége bizonyul a hősnő életét alapvetően meghatározó tapasztalásnak.

A 6. fejezetben a kör mintegy bezárul azzal, hogy itt is egy, Ravinder Randhawához hasonlóképpen szikh származású nőíró, Shauna Singh Baldwin tizenöt elbeszélést magába foglaló kötete kerül a vizsgálódások középpontjába. A Baldwin-elbeszélések főszereplői ugyancsak szikh háttérű karakterek, akik az akkulturáció folyamatának vagy mint egy az ősi otthon külföldi tanulás vagy munkavállalás céljából elhagyó, majd szinte teljesen megváltozott idegenként hazalátogató családtag hozzátartozóiként lesznek közvetett részesei, vagy Észak-Amerikába bevándorolt szikhekként szembesülnek a két kultúra – a küldő és a befogadó ország kultúrája – felől rájuk irányuló, egymással gyakran ütköző elvárásaival. Az ebből eredő konfliktusok kezelésének sikere vagy meglehetősen kétesnek, vagy egyenesen reménytelennek bizonyul.

A kutatás eredményei

A disszertációban dokumentált, a dél-ázsiai diaszporikus irodalomban különféle módokon megjelenített identitás-problémák feltárására irányuló vizsgálódás eredményeként az az általános benyomás alakult ki, mely szerint a tematikus érdeklődés párhuzamai, a regionális háttér azonossága, valamint a vizsgált művek publikálásának egyazon tízéves periódusra eső datálhatósága ellenére a dolgozatban tárgyalt, hasonló helyzeteket bemutató szövegek szerzői egy sor, egymástól jelentősen eltérő attitűdöt és megközelítésmódot jelenítenek meg, és nagymértékben széttartó narratív és diszkurzív stratégiákat alkalmaznak. Ugyanakkor Rushdie és Randhawa elemzésbe vont regényeit olyan közös sajátosságok hozzák egymással kapcsolatba, mint a szó szerinti vagy átvitt értelemben vett metamorfózisok ábrázolása, mely szituációk a jellemfejlődés lehetőségeit és korlátait hivatottak tesztelni. A végkifejlet távolról sem egyértelmű, ami a hibriditás megítélésében a radikális meghatározatlanság egybevágó érzetét kelti mindkét regényben annak ellenére, hogy a hibriditás igen eltérő alakváltozatai jelennek meg a két műben. Mindazonáltal a két szerzőt jelentős különbségek választják el egymástól, amiért a két író a kritika gyakran két, egymást követő nemzedék különálló képviselőjeként kezeli. A három további író, akik Kanadát tekintik választott hazájuknak, egy olyan környezetben fejti ki irodalmi munkásságát, amely az angliaitól lényegileg eltérő történelmi és politikai hatások nyomán nyerte el mai jellegzetességeit. Ugyanakkor a főszereplőknek a kulturális ütközések liminális terében kialakult identitásvilága nem kevésbé összetett és problematikus, mint ami Randhawa és Rushdie regényeiben jelenik meg.